

150 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПАТРИАРХА НА БЪЛГАРСКАТА МОДЕРНА БИБЛИОГРАФИЯ

Доц. г-р Донка Правдомирова

На 27 окт. т.г. българската академическа и културна общност отбеляза 150 години от рождението и 50 години от смъртта на патриарха на българската филология, а нашата библиотечно-библиографска общност отбеляза юбилеите на Балан като патриарх на българската модерна библиография, на първия ректор на първата ни Alma mater.

Александър Теодоров-Балан е от онази плеяда млади учени, които след Освобождението поставят здравите основи на току-що създаващата се българска наука. Надарен от съдбата с богати умствени възможности, неизчерпаема енергия и с дълъг, столетен живот, той успява да натрупа огромно наследство в няколко научни области – в езикознанието, литературознанието и библиографията. Записал името си в не едно пионерско начинание, той с право е определен като “патриарх на българската филология” и “патриарх на българската библиография”. Когато се разглежда научното и духовно творчество на Балан, неведнъж ще трябва да се изпълва определението „първ”, тъй като и в езикознанието, и в литературознанието, и в библиографията една голяма част от неговите инициативи са първи начинания. И все пак, ако трябва да сме коректни, ще признаем, че всички досегашни изследователи на Балан издигат на първо място приносите му в областта на езикознанието и библиографията.

Александър Стоянов Теодоров-Балан е роден на 27 окт. 1859 г. в с. Кубей, намиращо се недалеч от Болград. Прадедите му са изселници от Сливенско по време на Руско-турската война от 1828–1829 г. Те се установяват в Бесарабия, където в семейството на Стоян Мартинов Балан и Мария Балан, родена Грекова, сестра на известния политик Димитър Греков, се раждат петима видни синове, строители на новата българска държава: Александър, бъдещият академик Ал. Теодоров-Балан, генерал Георги Тодоров, опълченец, проф. д-р Атанас Теодоров – основоположник на съдебната медицина у нас, Мартин Тодоров – кмет на София през 1904–1908 г., при който започва строителството на Централните хали и инж. Михаил Балански – един от

създателите на топлофикацията в България. (Братята се подписват с различни родови имена.)

След завършване на Болградската гимназия (1878 г.) Балан идва в България и става чиновник в Софийския апелативен съд. На следващата година, с малкото спестени пари от чиновничеството, заминава да следва славянска филология в Пражкия университет. Завършва висшето си образование през 1884 г. след едногодишна специализация в Лайпциг, с докторат на тема „За звука „б” в новобългарския език”. В 1884 г. по предложение на проф. Константин Иречек и на проф. Марин Дринов, още като студент, Балан е избран за редовен член на Българското книжовно дружество, преименувано през 1911 г. в Българска академия на науките. След завръщането си в родината първо е гимназиален учител, една година поддиректор на Народната библиотека в София, а в 1888 г. става преподавател във Висшия педагогически курс за подготовка на гимназиални учители, преобразуван в 1889 г. във Висше училище, а през 1902 г. – в Университет „Св. Кл. Охридски. В 1889 г. Балан е избран за първи негов ректор. По-късно е избран още два пъти – през 1896–1897 и 1902–1903. Два пъти е и декан на Историко-филологическия факултет. С малки прекъсвания, Балан е професор в Софийския университет до 1934 г., когато се пенсионира, както сам отбелязва, „по пределна възраст”.

Неговите творчески приноси са забелязани от правителството и в 1920 г. е удостоен със сребърен, а в 1949 г. със златен медал за наука и изкуство. В 1945 г. му е присъдено научното звание „академик”, през 1950 г. – почетното звание „Лауреат на Димитровска награда I ст.”, а през 1954 г., по случай 95-та му годишнина е награден с орден „Георги Димитров”.

Александър Теодоров-Балан – един от първите историци на българската библиография

Интересът към историческото минало на библиографията се заражда в края на XIX и началото на XX в. Първите изследвания в тази насока са

направени от най-видните западноевропейски и руски библиографи – Георг Шнайдер [1], Теодор Бестерман [2], Михаил Н. Куфаев [3] и са отпечатани съответно през 1923, 1935, 1934 г. Паралелно с интереса към историята на световната библиография, се наблюдава интерес към историята на библиографията в отделните страни. Едно от първите исторически проучвания е посветено на библиографията в САЩ [4], в останалите страни доста по-късно, през втората половина на XX в. Изненадващо е, че българската библиография получава своя първи исторически очерк току-що отбелязала полувековната си история. За пръв неин историк е приет Никола Начов, който в 1905 г. публикува първата специално посветена ѝ статия – „Към историята на българската библиография” [5]. С характер на исторически прегледи са и предговорите на К. Иречек [6] и на Балан [7] към съставените от тях библиографии на българската печатна книжнина, но те не са написани с подобна презумпция. Начов разглежда преди всичко живота на първия български библиограф – Ив. В. Шопов и това обстоятелство подтиква Балан да напише истинско научно изследване – студията „Книгописният труд у българите”, в увода на която деликатно се мотивира: „За да дотъкмя приноса на г. Начовича и от страна исторична, и от страна критична, ще се спра и аз върху вървежа на оня български труд, който се сили да покаже, що е произвела българската книжовна дейност, кои са в и н о в н и ц и т е на производите, какви белези характеризуват тия производи, та с това всичко да услуга на всякой интерес към българската книга” [8]. От гледна точка на методологията на науката Балан подхожда строго научно: определя обекта и предмета си на изследване – библиографския труд (дейност), който ще се охарактеризира чрез крайните си продукти „производител”, а предметът му на изследване е развитието – „вървежа” на този труд. Разбира се, той предвижда да се „спре” и на „виновниците”, т.е. на субекта на тази дейност. Надмогнала в най-висока степен емпиризма, студията не е загубила своята стойност и до днес.

Емпиричната представа на Балан за библиографията и непознаването на библиографска теоретична литература не му позволява да я съотнесе към някоя област на научното знание. Той използва най-общите понятия „труд”, „производител”, от които извежда и понятието „книгописен труд”. Всъщност думата „производител” се припокрива със съвременното родово понятие „продукт”. Основната му цел е отново да послужи на интересите към българската книга, т.е. да удовлетвори информационните потребности на обществото от БИ. Балан подхожда с уменията

на изграден учен и библиограф. Още от 1888 г. като първи ректор на основаната у нас първа „alma mater” – Софийския университет – той се налага като публична и авторитетна личност, а отпечатването през 1893 г. на репертоара му „Български книгопис. Дял първи” и последващите му библиографски действия го утвърждават като лидер на библиографския процес в края на XIX и началото на XX век. Когато се заема с написването на историята на библиографията, задача, провокирана от по-несполучливия опит на Н. Начов, Балан отлично познава „вървежа” на българската книга и на библиографския процес, натрупал е богат практически библиографски опит. Има зад гърба си историята на българската литература – „Българска литература” (1896) и свързва генезиса на библиографията пряко с българската писмената култура. Изработил е репертоара за възрожденската книжнина „Български книгопис. Дял първи” (1893), пред завършване е на колосалния си репертоар „Български книгопис за сто години. 1806–1905”; направил е опит за поддържане на ТНБ чрез рубриката „Книгопис” в сп. „Периодическо списание” (1885), подложил е на строг анализ „Библиографическия бюлетин” – органа на ТНБ (1898), подготвян официално от Народната библиотека в София, репертоара на периодичните издания на Юрдан Иванов „Български периодически печат от възраждането му до днес”, в смисъл от създаването му до 1893 г.; основал е и редактирал през 1904 г. първото у нас библиографско списание „Книгописец”. Направил е през 1897 и 1898 г. „книгописната си обиколка” [9], за да „дотъкми градивото” по репертоара. А освен това е и филолог славист, който отлично познава историята на старобългарската книга и литература и взаимовръзките ѝ с останалите литератури. Макар и случайно провокиран, Балан е бил най-подготвеният учен библиограф за историческа реконструкция на библиографския процес у нас.

Студията, разположена върху 66 страници, е солидно изследване за полувековното битие на отечествената библиография. Впечатляващо е, че уводната ѝ част е посветена на библиографската регистрация на българската „exteriorica”, на булгариката. Балан, разбира се, я назовава просто „чужда книжнина” тъй като това понятие се въвежда чак през 50-те години на XX в. Той има предвид информацията изобщо за чуждите издания, но ако това е доста сложно, би бил удовлетворен от библиографското информиране „и само на издания, които достигат българския народ и земя!”. Отбелязва, че „многочесто се думало между първенци на мисълта у нас, че трябва да се стори поне начало при някоя

от държавните библиотеки в София и Пловдив, та да си услужваме увреме със списък на разноезични издания, що се занимават нарочито или успоредно, или пък само пътем, със земята и населението на Балканския полуостров, а особито на България”. Това вече е заявка за информационните потребности на младата българска наука от библиографията „балканика” и „булгарика”. Засветелстваните информационни потребности на „първенците на мисълта у нас” обяснява и библиографската част на основаното през 1904 г. от самия него и учителя Николай Николаев сп. „Книгописец”.

Преминавайки към същинската част на историческата си студия, Балан прави заключението, което е същевременно и мотивацията му, че „*Българският книгопис* колкото и да е като идея млад, а като дело още несъвършен, той все пак има вече и своя *история*. Тя е малка, ала не лишена от интересни моменти.”

Структурата на студията е от две части: ”1. Времето на писаната [ръкописната – доп. мое, Д.П.] българска книжнина, или на писмеността” и 2. „Времето на печатната българска книжнина, или на книжевността”. Балан разглежда библиографския процес в контекста на историята на писмеността, т.е. прилага книговедски подход. Под „писменост” разбира ръкописния период, а под „книжевност” – печатния период. Като филолог славист проследява диахронно „списъците на лъжливи и истински книги”, анализира ги обстоятелствено и показва широките си познания за тях, без да се ангажира с отговор на въпроса дали полагат началото на българската библиография или не. В заключение поставя въпроса за съставянето на пълен „книгопис на писмеността”, т.е. на ръкописните български книги, тъй като до тогава са съставяни описи само на отделни сборки. И в този случай Балан мисли глобално за всеобхватното библиографско запаметяване на българска ръкописна книжнина, която е един от важните елементи на културно-историческото наследство на българите.

Втория период на отечествената библиография Балан също разглежда и обосновава в контекста на българската книга, на печатната книга, която назовава с обобщаващото понятие „книжевност”. На първо място се спира на първите стъпки на българското книгопечане и тук вече приема като негова официална рождена дата 1806 г. [10]. Изработил си научен инструментариум, Балан използва в цялата си студия, освен класическите библиографски анализи, и сравнително-историческия метод, тъй важен за подобни изследвания. Това му дава възмож-

ност да направи извода, че „трудът на Шопова толкова се отличава от старите списъци на писмени производи, колкото изобщо старата книга се отличава от новата по състава си и другите външни белези и назначения”, но спира дотук, тъй като не притежава теоретично библиографско знание и не би могъл да прави професионални изводи.

Разглеждайки библиографския процес на фона на историята на българската писменост – ръкописна и печатна, Балан разкрива причините за появата на всеки нов вид библиография. Така например, появата на „Разписите” на Христо Г. Данов логично свързва с развиващата се през 50-те години на XIX век книготърговия.

Анализите на отделните библиографски произведения са направени с присъщия му обективен, строг и безпристрастен критичен подход, който не подминава дори първия ни библиограф – Ив. В. Шопов. Упреква го справедливо за твърде „скъсените” БО, при все че е имал добри образци пред себе си и е работил в близко сътрудничество с Павел Й. Шафарик. Специално трябва да се подчертае, че Балан изтъква и ролята на културните обществени институции за развитието на библиографията през Възраждането – Общината на българската книжнина, Българското книжовно дружество, стационарните книжарници на Хр. Г. Данов [с. 163] – факт, който още веднъж доказва богатите му познания върху културното развитие на българския народ.

Като славист Балан отлично познава и чуждестранните библиографски известия за възрожденската ни печатна книжнина, преди всичко на първите слависти: Юрий. Ив. Венелин (1802–1839), Петър Кепен (1793–1864), Измаил И. Срезневски (1812–1880), Вук Ст. Караджич (1787–1864), Николай Н. Мурзакевич (1806–1883).

Особено ценни за историята на библиографията са страниците, посветени на следосвобожденския период, тъй като Балан е съвременник на тогавашния библиографски процес и негов духовен лидер. На фона на обществените политически събития и на книжевността, той анализира последователно, компетентно и подробно първите библиографски изяви, включително и своите и именно тук прави всеизвестното си, станало пословично определение за библиографският труд: „духоморен и неприносен труд”, във финансов смисъл.

Подробните и критични, но точни анализи на най-важните библиографски трудове в периода 1878–1905 г. не само изграждат картината на библиографския процес, но са и образци за прагматически анализ на библиографската продукция, приемана

днес за един от специфичните методи на библиографската наука. Казвам най-важните, но веднага трябва да подчертая, че фактографската основа на студията е изключително богата, което дава основание на съвременната библиографска наука да я възприема като първата библиография на българската библиография. Балан анализира над 20 от най-значимите библиографски издания, появили се до началото на 1905 г. А посочените под линия библиографски бележки, допълнително ситуират съответните библиографии в културното пространство, в частност в полето на книжовната и библиотечно-библиографска практика.

Без да обособява отделни параграфи, историкът проследява библиографския процес съобразно вида на библиографската продукция, т.е. по вид библиография. На първо място са анализирани книжарските каталози, систематизирани по книжарниците, които ги подготвят: на Хр. Г. Данов, на Др. Манчов, на Т. Ф. Чипев и пр. Балан, както бе изтъкнато, разграничава видовата структура на библиографията, базирана на целевото и читателското предназначение на библиографската продукция, но визира само двата фундаментални вида: обща и специална, като посочва няколко примера от подвижното им многообразие. Пространен анализ прави на репертоара на Ю. Иванов „Български периодически печат от възраждането му до днес”, който тук за втори път е обект на вниманието му. Още през 1893 г., когато е отпечатан том първи, останал и единствен, Балан пише обстойна и критична рецензия [11]. Специално ще отбележа, че в студията не е пренесен текстът на рецензията, репертоарът е разгледан конкретно в историческия ѝ дискурс. Веднага след това поднася много подробна „биография” на своя репертоар „Български книгопис. Дял първи” и на добавките към него, направени от Н. Начов, Ил. Керемедчиев и Ст. Аргиров. Балан не използва термина „национална библиография”, нито термините „ретроспективна” и „текуща”, а словосъчетанието „българският книгопис”, като успява да го наложи сред останалите библиографи. В студията на първо място разглежда ретроспективните източници, а след тях – „Библиографическия бюлетин” на Народната библиотека. След анализа на своя репертоар обобщава: „През всичкото това време < ... >, потребата от една или друга поука в движението на българската книга не преставаше да тика все по-живо труда към нейното посрещане с една или друга съответна услуга. Освен каталозите, описите, волните листове и книгописните вестии на книжарници, библиотеки, издателства, подвижни

продавци и списания, които вече приведохме или споменахме по-напред, идеха на помощ на любознaйното общество още нови общи или специални прегледи и показалци на книжовното ни производство.” От последното изречение е видно, че Балан познава и изброява възможното тогава разнообразие на библиографските видове. Приведеният цитат отново доказва общокултурния и книжовен фон, върху който реконструира хода на библиографския процес, обуславящ се именно от информационните потребности на българското общество, в частност на новосъграждащата се българска ценностна система, на активно развиващата се научна и образователна дейност. Балан не пропуска нито един значим библиографски факт, откъдето и да идва той. В тази връзка регистрира и проявите на Министерството на просвещението като отбелязва: „По една разпоредба от министерството на просвещението се явиха за неочаквана помощ на българския книгопис нашите *средни училища*. Там биде поръчано от 1897 година да издават свои годишни отчети, дето покрай вестите за училищния живот и дейност да се обнародуват пълни списъци на всякогодишните набавки за библиотеките им учителска и ученишка.” Констатацията на историка е, че тази наредба не се изпълнява, тъй като „на възпитателите на българската бъднина трудът за няколко страници се струва тежък, а точността им стои като чужда добродетел” (с. 190). Този, както и следващият акт на министерството, който ще бъде споменат, е опит за препоръчителна библиография, но Балан, който е строг и вискателен библиограф, не отчита факта, че библиографското описване на книгите е непозната и несвойствена работа за един учител. Той не пропуска и другата разпоредба на Министерството на просвещението, също от 1897 г., която изисква съставянето на списъци на одобрените от Учебния съвет книги за набавяне в ученическите библиотеки. Те се публикуват в органа на министерството сп. „Училищен преглед” и са няколкото опита за препоръчителна библиография до 1944 г.

В последната част Балан проследява и развоя на научно-спомагателната, по-конкретно на отрасловата библиография. „Нататък интересът на работниците на книжнината – отбелязва той – се спира върху отделните издания и приносите в повременния печат по известен клон от знанието. И зареждат се *специалните книгописи* от разни системи и размери” (с. 195). Тук за първи автор на такъв вид издания е открит Н. Начов, който през 1889 г. отпечатва първата у нас отраслова библиография на математическата книжнина [12]. Балан наистина има право,

че Начов е първият в тази насока, но днес, след като са известни и библиографските изяви на Л. Каравелов, съм доказала, че Каравелов е основоположникът, а Начов – първият негов следовник след Освобождението. За времето си Балан е абсолютно точен [13]. След труда на Начов Балан изброява приносите и в останалите области на знанието, също толкова педантично и точно, за да сигне до крайните си изводи, специално обособени, както се изисква за строго научните изследвания.

Заключението му за състоянието на българската библиография на прага на ХХ век е, че „ този труд е вече значителен по количество, ала страден по качество”. Причините за това той вижда в три обстоятелства: първо, „недостатната уредба поне за *Софийската Народна библиотека*, едничка поставена да посреща с имота си всяко книгописно искане...”; второ, „неуредбата на книжния пазар” и трето, „липсата от поука в книгописната техника” (с. 208). Изразено с езика на библиографската наука, третата причина е от предмета на методиката на библиографирането и означава отсъствие на нормативни методически документи.

Анализът на историческата студия „Книгописният труд у българите”, безусловно доказва, че трудът на Балан е строго научно съчинение, което успешно реконструира библиографския процес в България от времето на ръкописната книга до началото на ХХ в. Историята на отечествената библиография е разгледана в контекста на обществено-политическия, културния и в частност на книжовния процес. Появата на първите библиографски списъци и разнообразните им варианти в следващите десетилетия, Балан разглежда причинно-следствено като отговор на информационните потребности на българския културно-книжовен и научен живот. От практиката, от емпириото у Балан кристализират теоретичните обобщения за бъдещото по-модерно развитие на библиографския процес.

„Книгописният труд у българите” е първият научноиздържан теоретичен библиографски труд, който отговаря на тогавашните изисквания за историчност. От друга страна, както изтъква Беспалова, „когато говорят за принос в теорията на отрасъла, невинаги отчитат, че теорията се започва с история, че без историята не е възможно да се докаже нито едно теоретическо положение, а и просто то да се изработи, защото не е жива практика, а нейното историческо натрупване създава база за теория” [14].

Направеният анализ ми дава безусловното право да определя Балан като първия историк на българската библиография. Неговият труд не е загубил

научните си достойства през първото столетие на своето битие, което се изпълва през 2009 г. и няма да ги загуби и в следващите десетилетия. Откъдето и да се поглежда българската библиография, все ще се тръгва от труда на Балан, който е първото строго научно съчинение в областта на българската библиографска наука.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Shneider, G.** Handbuch der Bibliographie. – Leipzig, 1923. 554 p.
2. **Besterman, Theodor.** The beginnings of systematic bibliography. – London : Fxford Univ.pr., 1935. 94 p.
3. **Куфаев, Михаил Н.** Иностранная библиография : Краткий очерк развития и современное состояние. Москва: Гос. Центр. Книжная палата РСФСР, 1934. 276 с.
4. **Growol, A.** Book-trade bibliography in the United States in the nineteenth century. – New York : Publ. for the Doblin club of New York, 1898. LXXVII, 79 p.
5. **Начов, Никола.** Към историята на новобългарската библиография. – С. Петербург, 1905. 22с. [отпечатакъ].
6. **Ирчек, Константин.** Книгопис на новобългарската книжнина. 1806–1870. Виена, 1872, с. 3–10.
7. [**Теодоров-Балан, Ал.**] Български книгопис. Дял I – от първата новобългарска печатна книга до последната Руско-турска война (1641–1877). // С б о р н и к за народни умотворения, 1893, № 9, с. 1–176.
8. [**Теодоров-Балан, Ал.**] Книгописният труд у българите. // Г о д. Соф. унив., [за] 1905–1906, 1906, с. 142.
9. **Пак там**, с. 186.
10. Първоначално Балан приема за първа българска печатна книга „Абагар” на Филип Станиславов, но грешки годината ѝ на отпечатване, която е 1651, а не 1641. По-късно ревизира становището си и приема официалната 1806 г., когато е отпечатан „Недеделникът” на С. Врачански.
11. [**Теодоров-Балан, Ал.**] – Български периодически печат от възраждането му до днес. (1844–1890). Нареджда и издава Ю. Иванов... – Б ъ л г а р с к и п р е г л е д, 1, 1893, № 3, с. 134–141.
12. **Начов, Никола.** Библиографически преглед на нашата математическа литература от самото ѝ начало до края на 1886 год. – Шумен , 1889. – 17 с.
13. **Правдомирова, Донка.** Българската библиография до Освобождението : Генезис и историческо развитие. – София : Карина М, 2001. 240 с.
14. **Беспалова, Э. К. Б. С.** Боднарски и его вклад в русскую библиографию. // Б е с п а л о в а, Э. К. Биографический жанр в библиографии : Персоналия библиографов. – Москва, 2003, с. 101–121.

